

KİTAP TANITMA

TÜRKLERİN VE MOĞOLLARIN ESKİ DİNİ

Cansu DIRAMALI*

*Jean Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, Çevirmen: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınları, 16 cm x 24 cm, 2. Baskı, Karton Kapak, 381 sayfa, ISBN: 975-8240-70-6, 2011.*

1925 doğumlu Fransız Türkolog Jean Paul Roux, gerek Türkistan gerek Anadolu coğrafyasıyla ilgili olarak Türkoloji camiasına hizmet eden önemli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların ürünlerinden bazıları *Orta Asya'da Bitkiler ve Hayvanlar, Altay Türklerinde Ölüm, Dinlerin Çarpışması, Türklerin Tarihi* gibi eserlerdir. Bu eserlerin en önemlilerinden biri de Türklerin inanç dünyasını konu alan *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* isimli çalışmadır.

Söz konusu eser Türkler, Moğollar ve diğer Altay toplumlarının dinlerini, evreni algılayış biçimlerini, yaşayış tarzlarını ve gelenek, alışkanlık ve ritüellerini konu edinmektedir. Giriş ve sonuç bölümleri haricinde altı bölümden oluşan eserde her bölüm alt başlıklar altında değerlendirilmiştir. Eserin kaynakça kısmı hayli hacimlidir. Çin kaynakları ve eski Türk yazıtlarından başlayarak Avrupalı ve Müslüman seyyahların seyahatnameleri, günümüz Türk ve Avrupalı bilim adamlarının Altay toplumlarıyla ilgili değerlendirmeleri eserin yazılmasına kaynaklık etmiştir. Hasılı Roux'un konu hakkında detaylı ve titiz çalıştığı ve Türkoloji dünyasına önemli bir çalışma kazandırdığı söylenebilir. Bununla birlikte gerek topluma dışardan bakan bir göz olarak gerek kaynakları farklı anlamlandırmasıyla Roux'un kimi değerlendirmelerinin tartışmaya açık olduğu bir gerçektir.

Çalışmanın giriş bölümünde hangi kaynaklardan yararlandığı ve nasıl bir çalışma yöntemi izlendiği açıklanmıştır. İlk bölüm ise *'Türklerin ve Moğolların Dinsel Tarihi'* adını taşımaktadır. Konuya giriş yapılmadan önce Türkler, Moğollar ve diğer Altay toplumlarının kimler olduğu anlatılmıştır. Bu nok-

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

tada Ural-Altay dil teorisinden bahsedilmiş, topluluk isimlerinin etimolojisi açıklanmıştır. Ardından din ve inanç bahsine geçilmiş, bozkırın hayvan yetiştiricileri olarak tanımlanan Türkler ve Moğolların ilk dinlerinin pastoralizm olduğu ifade edilmiştir ki bu dikkat çekici bir yaklaşımdır. Coğrafi konum sosyal yaşamı ve ekonomik faaliyetleri, sosyal yaşam ve ekonomik faaliyetler de dünyayı algılayışı ve nihayet dini inancı etkilemektedir. Bu noktada ilk dinin pastoralizm olarak adlandırılması mantığa yakın durmaktadır. Nitekim bu toplulukların sonradan benimsedikleri dinlerde de pastoral izlerin kendini koruduğu görülmektedir.

Çalışmanın devamında Türklerde dini hayatla ilgili bilgilerin elde edildiği kaynaklar sıralanmıştır. Burada Bugut yazıtının, Orhun yazıtlarının, Ongin, Şine Usu gibi birçok yazıtın adı geçmektedir. Roux, bununla birlikte Türklerin birçok alanda olduğu gibi dini hayatıyla ilgili ilk bilgilerin de Çin kaynaklarından elde edildiğini ifade etmiş, buradaki Türk algısına değinmiş ve dikkat çekici ve tartışmaya açık ifadeler kullanmıştır. Bunlardan bir tanesi Altay toplumlarının 12 hayvanlı takvimi Çin'den aldığına dair iddiadır. Çinliler ve Türkler gerek savaşta gerek barışta birçok münasebette bulunmuş, birbirlerini siyasal, kültürel her alanda etkilemişlerdir. Nitekim Roux, üzüm bağlarının Çin'e Ortadoğu'dan getirildiğini söylemektedir. Söz konusu etkileşim doğal karşılanan bir durumdur fakat takvim meselesi bilhassa Türk araştırmacılar tarafından kesinlikle reddedilmiştir.

Bölümün devamında yazıtlardaki din mevzusu ele alınmıştır. Bu noktada bilhassa Bugut Yazıtı değerlendirilmiş ve Roux, yazıtın okunabildiği kadarıyla Budizm etkisinde olduğunu söylemiştir. Bunun dışında metinde maniheizt kökenli kelimelerin olduğu ve Çin etkisinin de görüldüğü ifade edilmiştir. Yazıtla ilgili olarak en önemli bilgi Bumin Kağan'ın din değiştirmesidir. Rus bilginlerinin aktardığına göre hükümdarların Budizme meyiletme sebepleri bu dinin bozkır birliği fikrini destekliyor olmasındandır. Budizm dışında yazıtlarda Taoizmin, Mazdaizmin ve Maniheizmin izine de rastlanmaktadır.

Göktürk Devleti dönemi ve yazıtlarından sonra Uygurlara da değinilmiştir ki Uygurlar Maniheizm'e geçip din değiştirmeleri ve yerleşik hayata geçmeleri dolayısıyla Türk tarihinde önemli bir konumdadırlar. Din değiştirme Uygur kağanının Çin'e yaptığı bir sefer sırasında gerçekleşmiştir. Din değiştirmeyle Uygurlar kendilerinden önceki Türk devletlerinde var olan hasletlerin neredeyse tamamını bırakmış, yerleşik hayata geçilmiş, tarım yapılmış ve daimi evler inşa edilmiştir. Yenilen yemeklerden giyilen giysilere kadar bir farklılık söz konusudur. Dolayısıyla Uygurların dünya görüşü de tamamen değişmiştir. Karabalğasun yazıtında şu ifadeler yer alır: *“Barbar geleneklere sahip ve kanın sarhoşluğuyla dolu olan bu ülke, sebzeilerin yetiştirildiği bir ülke haline gelmişti; insanların öldürüldüğü bu ülke iyilik yapmanın öğrenildiği bir diyar haline gelmişti.”*

I. bölümde Türk kültürüyle ilgili bilgi veren Divanu Lügat'it-Türk, Codex Cumanicus, Irk Bitig gibi kaynakların değerlendirildiği görülmektedir. Bu kaynakların o dönemki Çin kaynaklarının yerini doldurduğu ifade edilmiştir. Sonrasında Moğol toplumu ele alınmıştır. Bunun için en önemli kaynak eser Moğolların Gizli Tarihi'dir. Roux'un Moğollarla ilgili en önemli ifadesi dinsiz

oldukları ve dinle ilgili temaları Tu-kiulardan alıp kendilerine mal ettikleri olmuştur. Bu ifade de tartışmaya açıktır. Moğolların diniyle ilgili olarak aynı Türklerde olduğu gibi önce Budizmden bahsedilmiş, Budizmin 17. yüzyılda Moğol toplumunda tam olarak yerleştiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Budizm öncesi inançlar da halk arasında varlığını devam ettirmiştir. Bu inançlar genel olarak Şamanizm diye nitelenmiş, Budizm resmi ‘beyaz din’ olarak algılanırken, Şamanizm halkın dini olan ‘kara din’ olarak algılanmıştır. Bununla birlikte Moğol toplumunda Lamaizm gibi inançlar da varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Roux, Türk ve Moğol toplumlarının kronolojik dini hayatını anlatırken Türklerin İslamiyet’e geçişine de değinmiştir. Türklerin Müslüman Araplarla ilk münasebetleri paralı askerlik dolayısıyla olmuş, ilişkiler zamanla gelişmiş ve Talas Savaşıyla beraber önce Karahanlı Devleti sonrasında kitleler halinde diğer Türk toplulukları İslamiyet’i kabul etmeye başlamışlardır. Türkler her ne kadar İslamiyet’e geçmiş ve kendilerini Müslüman olarak tanımlamış olsalar da eski inancın izleri tam olarak hiçbir zaman silinmemiştir. Zaten din değiştirme keskin bir şekilde olmamış, bir sürece yayılmıştır. Bu söz konusu geçiş dönemi süreci en açık şekilde Dede Korkut Boyları’nda görülebilmektedir. Eski inancın izlerinin devam ediyor olmasını Roux, “*ismen müslümanlaşmak*” olarak tanımlamıştır.

Kitabın ikinci bölümü “*Şamanizm ve Görünmez Yönlendirilmesi*” adını taşımaktadır. Bu bölümde Altay toplumlarında Şamanizm’in nasıl anlaşıldığı, şamanın kim olduğu, görev ve işlevlerinin ne olduğu tartışılmıştır. Roux, öncelikle Şamanizm’in bir din olarak algılanma yanlışlığına değinir ve Şamanizm’i şöyle tanımlar: “*Şamanizm, şamanın belli sonuçlar elde etmek için belirli bir bağlamda gerçekleştirdiği, özgün eylemlerin bütününden oluşmaktadır.*”

Bölümün devamında, Buryatlarda şamanların kara şaman ve ak şaman olarak ikiye ayrılmasının şamanın esas niteliğini saptırdığı söylenir ki bu da tartışmaya açık bir konudur. Zira birçok yerde ak şaman-kara şaman zıtlığı görülmektedir.

Şamanın büyücü olarak algılanmasının yanlış olduğunu belirten Roux, şamanın işlevlerini; gelecek hakkında bilgi edinmek, kötü ruhlar dolayısıyla hasta olan kişiyi tedavi etmek, tanrıyla iletişimi sağlamak olarak sıralanmıştır. Bu şekilde genel bir bilgi verdikten sonra Türk-Moğol Şamanizmi’nin eskiliği bahsine değinir. Bu noktada şaman kelimesinin kökeni ve varyantları karşılaşılmaktadır. Şaman kelimesi Tunguzca kökenlidir ve Türk dillerinde genel olarak kam, baksı, oyun kelimeleriyle ifade edildiği görülür. Moğolcada kadın şaman için iduğan (ituğan) kullanımı mevcuttur. Roux, Budizmde olduğu gibi Şamanizm’in de Türklerden Moğollara geçtiğini belirtir. Bunun için de Orta çağda Türk ve Moğol şamanını tanımlamak için Türkçe kökenli ‘kam’ kelimesinin kullanıldığını delil göstermektedir.

İlerleyen kısımlarda şamanın giysilerinden, giysilerin üzerindeki objelerin görevinden ve şamanın uygulamalarından bahsedilmiştir. Mesela ayna şaman için o denli önemlidir ki, ayna olması durumunda davulsuz bile şamanlık yapılabilir.

Bu bölümde sözü edilen en önemli konu Türklerdeki İslam-Şamanizm karşılaştırmasıdır. Türkler İslamiyet'e geçtikten sonra İslam halk arasında çeşitli tarikatlar aracılığıyla yayılmış, bu tarikatların şeyhleri de kutsal kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu kişiler etrafında onların mucizelerini anlatan menkıbeler kümelenmiştir. Bu anlatılarda tarikat şeyhleri ve şaman arasında gerek işlevleri gerekse de uygulamaları bakımından benzerlikler bulunur ve dolayısıyla şeyhler, kimi araştırmacılar tarafından şamanın dönüşmüş, İslami kisveye bürünmüş hali olarak kabul edilmiştir. Bu araştırmacılardan biri de Roux'dur. Roux, bu kişileri "Müslüman şaman" olarak tanımlamıştır. Barak Baba, Hacı Bektaş Veli gibi isimler bu kişilere örnek verilebilir. Roux, önemli kişilerin şamanla bağdaştırılması konusunun Moğollarla da bağlantısını kurmuş ve aynı kutsallığın Cengiz Han'a da atfedildiğini belirtmiştir.

Bölümün bir sonraki alt başlığı demirciler ve şamanlar üzerinedir. Demir, Türkler ve Moğollar için önemli bir madendir. Nitekim demir etrafında birçok anlatı oluşmuş ve en önemli destanlardan biri olan Ergenekon Destanı'nın öznesi de bir demir dağ olmuştur. Dolayısıyla demirciler de önemli ve hatta kutsal hale gelmiştir. Buna bağlı olarak şamanlara da demirci yakıştırması yapıldığı tespit edilir. Moğollarda da demirciliğin önemli hükümdarlara yakıştırıldığı görülür. Cengiz Han'ın demirci olduğu, Timurlenk'teki Timur'un demir anlamına geldiği ifade edilmektedir.

Bölümün sonlarına doğru şamanların en önemli işlevinin kehanet bildirmek olduğu belirtilmiş ve bu kehanet yöntemleri tasnif edilerek ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bunlar; çubuklar ve oklarla kehanet, aşık kemiği ve zarlarla kehanet, bağırsaklarla kehanet, düş yorumu, yıldız falı, kürek kemiği, yağmur taşı gibi nesnelere kehanet yöntemleridir.

Üçüncü bölüm "Evren ve Kozmobioloji" adını taşımaktadır. Altay toplumlarının, dünyanın şekli, yaratılışı ve sonuyla ilgili tasavvurlarının yer aldığı bu bölümde gök, yeryüzü, dağ ve ağaçla ilgili kutsallara da değinilmiştir.

Roux, Türklerin ve Moğolların evren hakkında tek bir izlenim edinmediklerini, izlenimlerinin değiştiğini vurgulamıştır. Burada değişmeyen iki nokta vardır. Biri tabiatta görülen her şeyin bir ruhu, bir hâkim-sahibi olduğuna inanılmasıdır. Diğeri ise bu ruhların bölünebilir ya da birleşebilir nitelikte olduğudur.

Türkler ve Moğollar evreni ilk başta gök ve yeryüzü olarak iki bölümde tasavvur etmişlerdir. Sonrasında bir cehennem tasavvuru da oluşmuş ve söz konusu iki bölgeye yeraltı da dahil olmuştur. Roux bunda yabancı dinlerin etkisinin olduğunu da düşünmekle beraber, üçlü evren tasavvurunun her halükârda kaçınılmaz olduğunu da belirtmiştir.

Roux, Altay toplumlarının dünyayı ilk olarak dört köşe hayal ettiklerini söyler. Nitekim günümüzdeki 'dört başı mamur, dört dörtlük' gibi deyimlerin buradan geldiği varsayılmaktadır. Buna ek olarak Türkler kendilerini dünyanın merkezinde konumlandırırlar. Onların kutsal dağları olan Ötüken Dağı da göğü ayakta tutan direktir. Sonraki dönemlerde, mesela Kaşgarlı'nın haritasında yuvarlak bir dünya ile karşılaşılır. Roux bunu İslamiyet'in etkisine bağlamıştır ancak mikro kozmos olarak tasarlanan yurtlara yani geleneksel gö-

çebe evlerine bakıldığında onların da yuvarlak yapıda olduğu görülür. Bu da bize yuvarlak dünya fikrinin İslamiyet'ten çok önce geliştiğini göstermektedir.

Cennet ve cehennem tasavvuru Altay toplumlarında oldukça gelişmiştir. Bunlarla ilgili birçok mitolojik anlatı vardır. Cennet ve cehennem 7 veya 9 katlı olarak düşünülmüştür. Roux eserinde bunun 9 gezegenin bilinip bilinmemesiyle ilgili olup olmadığını tartışmıştır.

Türklerde esas olarak 4 yön vardır ve bu yönler içinde doğu kutsaldır. Zira doğu hükümdarın yönüdür. Sabah kalkan insanlar doğuya dönüp dua ederler, hükümdarın çadırının kapısı doğuya dönüktür. Doğü, önde anlamında 'ong' olarak ifade edilirken batı arkada anlamındaki 'kuri'dir. 'beriy'e güney, 'iriye' kuzeydir.

Roux, bu bölümde Altay toplumlarının kozmogoniye bakışını da değerlendirir. Altay toplumlarının kozmogonileri hakkındaki bilgilerimizin yetersiz olduğunu söyler. Onların dünyanın başlangıcına dair tasavvurları olmadığını belirtir. Oysa bunun aksine birçok kozmogoni miti mevcuttur. Roux, tezini desteklemek için Orhun yazıtlarında sıkça geçen -kıl fiilinin yaratmak anlamını içermediğini yalnızca yapmak anlamına geldiğini de söylemektedir. Buna bağlı olarak var olan kozmogonilerin yabancı dinlerin etkisiyle oluştuğunu sonucunu çıkarır. Bu bakış açısı da diğer birçok Türkolog tarafından destek görmemektedir.

Eserde, Türklerin ve Moğolların dünyanın sonuyla kozmogoniye nazaran daha da az ilgilendikleri ifade edilir. Bununla ilgili örnekler daha ziyade yazıtlardan verilmiştir. Yazıtlardaki ve bazı destan metinlerindeki göğün yıkılması motifi dünyanın sonuyla ilgili olarak düşünülmüştür.

Bu bölümde Türklerdeki gök tasavvuru uzunca anlatılmıştır. Gök, bu coğrafyadaki bütün milletler için önemlidir. Uçsuz bucaksız bozkırda göğün yüksekliği ve ululuğu daha etkileyici olarak kendini hissettirmektedir. Dolayısıyla bu durum göğe bir kutsallık atfedilmesine neden olmuştur. Tanrı gökte tasavvur edilmiş hatta gök tanrı olarak anlaşılmıştır ki Gök-Tanrı ifadesi mevcuttur. Kut denilen talih ya da uğur gökten gelir, göğe dua edilir, göğe kurban kesilir. Yeryüzünde kutsallık atfedilen şeyler bile ağaç ya da dağ gibi göğe yakın olanlardır. Dolayısıyla hükümdar da göksel ve ilahidir. Yazıtlarda gök iki sıfat kazanmıştır. 'Üze' yani yüksektir. 'Kök' yani mavidir. Göğün mavi olması mavi rengi de mavi olan şeyleri de kutsallaştırmıştır. Bunu boz-kurt örneğinde görmekteyiz. Moğol çağında da göğün en önemli özelliği 'mönge' yani sonsuz olmasıdır. Roux, bunların yaklaşık olarak bir Gök-Tanrı'nın olağan nitelikleri olduğunu belirtir.

Altay toplumları için gök nasıl tanrıysa, gökten gelen de öyledir. Mesela gök gürültüsü ve yıldırım gibi doğa olayları tanrının bir cezalandırması olarak kabul edilir. Roux, Cüveyni'den şunları aktarır: "İçlerinden birine yıldırım çarptığında, bu kişinin kabilesini ve ailesini kendi kabilelerinden üç yıl uzaklaştırırlar ve sürülenler bu süre boyunca prensin kampına giremezler. Bir hayvana yıldırım çarptığında birkaç ay aynı şekilde hareket ederler. Ayrıca böyle bir olayın meydana geldiği ayın kalan günlerinde yemek yemezler ve kendi yas dönemlerinde olduğu gibi bu sürenin bitiminde bir tören düzenlerler."

Yıldızlar, her toplumda olduğu gibi Altay toplumunda da dünyanın anlaşılmasında, zamanın ve takvimlerin tasavvurunda önemli rol oynamıştır.

Söz konusu toplum için en önemli yıldız ‘demirkazık’ olarak da bilinen kutup yıldızıdır. Kutup yıldızı, evrenin merkezini oluşturan ve göğü ayakta tutan bir direk niteliğindedir yani axis mundi’dir. Bir başka önemli yıldızsa venüstür. Roux bununla ilgili olarak şunları ifade eder: “Venüs, daha önce Orhun Yazıtları’nda da görüldüğü gibi, eski Türkçede erklik ve erlik, ‘güçlü, yiğit’ denilen bir kişi, gün açarırken görünen yıldızları öldüren savaşçıdır. Yıldızlar şaman davulunda da yerini almış ve şamana göksel bir nitelik kazandırmıştır. Zira şamanın giysilerinde yahut davulunda bulunan her çizim ya da obje ona bunların niteliklerini kazandırmaktadır.” Bununla beraber güneş ve ay da yıldız kategorisinde ele alınmıştır. Yıldızların cinsiyeti belirli olmamakla beraber güneş daha çok dişi, ay ise eril olarak algılanmıştır. Fakat bu alginın zamanla değiştiğini görmekteyiz. Ay günümüzde dişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Altay toplumlarının evren tasavvurundaki üç bölümden biri yeryüzüdür. Yeryüzü, insanların, bitkilerin, hayvanların bir arada yaşadığı bölümdür. “Eril göğün eşi dişi yeryüzüdür.” Yeryüzü topraktır ve toprak doğurgandır. İnsanların hayatını idame ettirmesi için ihtiyaçları olanı onlara verir. Fakat Buryatlarda yeryüzünün eril olduğuna dair görüşler de vardır. Yeryüzü kutsalları ‘iduk yer-sub’ olarak ifade edilmektedir. Roux, iduk kelimesinin aynı zamanda serbest bırakılan anlamına geldiğini de söylemektedir. Yer-sub’da görülen suyun yüksek bir anlamı vardır. Her şeyden önce evrendeki dört elementten biridir. Roux, her ne kadar sık söylenirse de suyun da yeryüzü gibi ana olduğunu ifade eder. Ayrıca su saflık timsalidir. Temizdir ve kirletilmesi büyük günahlardan biridir. Roux’nun aktardığını göre Çağatay gündüzleri akarsuya girmeye izin vermezdi. Ayrıca suya küçük abdestini yapan veya burnunu temizleyen herhangi bir kimsenin öldürülmesini emretmişti. Bu noktada ateş ve suyun zıtlığına değinilmiştir. Su saftır ancak kirletilmemesi gerekir ve dolayısıyla arındırıcı özelliği yoktur. Oysa ateş arındırıcıdır.

Suyun kutsallığı göğü yansıtan bir ayna olmasına da bağlanmaktadır. Roux, Dede Korkut’ta şöyle bir ifade geçtiğini aktarmaktadır: “Su, Tanrı’nın yüzünü görmüştür ve ben bu suyla konuşacağım.”

Kayalar ve taşlar da bir noktada Altay toplumu için önemlidir. Her şeyden önce sonsuz anlamına gelen “bengü” sıfatını taşımaktadırlar. Ayrıca yada taşı gibi kehanette ya da büyülerde kullanılan taşlar da vardır.

Ağaç ve dağ da Altay toplumunda kutsallık arz etmektedir. Daha evvel de belirtildiği gibi göğün kutsallığı bunlara da yansımıştır. Her ikisi de axis mundi’dir ve tanrıya ulaşmanın bir yoludur. Bu yüzden şaman yahut önemli kişilerin cenazeleri bir süre ağaç dallarında bekletilir, dağların yüksek kesimlerine gömülür.

Eserin dördüncü bölümünün adı “Hayatın Kaynakları”dır. Burada ruh ve ata hayvanları açıklanmıştır.

Altay toplumlarında ruh, hayat veren ve görünmeyen bir kuvvettir. Ayrıca daha önce de ifade edildiği gibi her varlığın ruhu olduğu düşünülür. O ruhlara duyulan saygı sebebiyle çevredeki bitkilere ve eşyalara da ehemmiyet verilir. Altay toplumlarında ağaç, su, kan gibi her şeyin ruhu vardır. Bu ruhlara insan yaşamını etkiler hatta bir anlamda emsal oluştururlar. Buna misal olarak ağaçtaki yeniden doğum verilebilir. Roux, bunlardaki ruh izine hem inan-

ma ve geleneklerden yola çıkarak hem de etimolojik tahlille ulaşılmıştır. Sün, ruh demektir. Roux süt kelimesinin buradan doğduğu tezini öne sürmektedir. Ruh, kuş olarak da tasavvur edilmiştir. İnsan ölünce ruhu kuş olup uçar. Bu da şunkar bolmak olarak ifade edilmiştir. Ruh aynı zamanda kutla da bağdaştırılmış ve öz ve tin olarak da tanımlanmıştır. Eserde ruhun insan vücudunda kümelendiği yerlerden bahsedilmiştir. Bunlar aşık kemikleri, saçlar ve sakallar olabilmektedir. Bu yüzden aşık kemiklerinden fallar bakılmaktadır. Ayrıca saç ve sakalların yas döneminde kesilmemesi gibi uygulamalar da bununla ilgilidir.

Altay toplumları da dünyada diğer birçok toplumda olduğu gibi kökenlerini merak etmişler ve bu merak onları bir hayvan atadan geldikleri sonucuna götürmüştür. Bu hayvan ata genellikle kurttur ve buna bağlı olarak kurttan türeme etrafında birçok destan teşekkül etmiştir. Kurt dışında, mesela Kırgızlarda ata hayvan olarak geyiğin kabul edildiği de görülür. Ayı, boğa gibi hayvanlar ata hayvanlardır. Nitekim Boğanın izleri Dede Korkut Kitabı'nda da görülmektedir.

Hayatın kaynaklarını konu alan bu bölümde Altay toplumlarının doğum anlayışına da değinilmiştir. Altay toplumları Roux'nun tespitlerine göre doğumun nasıl gerçekleştiğini bilmektedirler. Fakat yine de olağanüstü ve kutsal doğumlar söz konusudur. Oğuz Kağan'ın doğumu buna örnektir. Doğumla birlikte bir başka önemli husus da isim almadır. Türklerde bir kahramanlık gösterildiği takdirde erkek çocuğa isim verilmektedir. Üstelik verilen isim de kahramanlığı çağırıştır nitelikte olmalıdır. Bu isim alarak kutsanma hususu hükümdar olma aşamasında da görülmektedir. Hükümdar olan kişi, aynı doğumda olduğu gibi yeni bir isim almaktadır.

Eserin beşinci bölümü "Evrende İnsan" ismini taşır ve genel olarak Altay toplumlarının günlük yaşamı hakkında bilgi verir. Altay toplumları evreni de kendileri gibi tasavvur etmişler, evreni de aileler, boylar, kabileler şeklinde düşünmüşler ve buna göre yaşamışlardır. Hayvanlar ve bitkilerle iç içe olmalarından dolayı onlardaki davranışları hep bir uyarı yahut işaret olarak görmüşler ve hayatlarını buna göre planlamışlardır.

Altay toplumları hayatlarını avcılık ve toplayıcılıkla idame ettirmektedirler. Fakat avcılık onlar için yalnızca ekonomik bir faaliyet olmamış, bir yaşam biçimi haline dönüşmüştür. Yeri gelmiş kendilerini hayvanlarla bütünleştirmişlerdir, yeri gelmiş onları bir düşman olarak kabul edip savaşmışlardır. Nitekim Roux, avlanma törenlerinin bir savaş provası gibi olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Altay toplumları, yaşadıkları doğaya, avlandıkları hayvanlara saygı göstermişler, soyun devamlılığı için belli dönemlerde av yasakları uygulamışlardır. Bu tutum günümüze bile emsal oluşturacak niteliktedir.

Toplumdaki yasakla yalnızca av ile sınırlı kalmamıştır. Toplumsal düzenin sağlanması adına zina, tecavüz, hırsızlık bağlamında yasaklar vardır ve bunlar yapıldığı takdirde ölüme kadar giden cezalarla sonuçlanırlar. Kutsallarla bağlantılı olan yasaklar da vardır. Suyun kirletilmesi, ateşe demir sokulması buna örnek verilebilir.

Ateş, bu toplumdaki en önemli kutsallardan biridir ve arındırma, tanrıyla iletişimi sağlama, kötü ruhlardan koruma gibi işlevleri vardır. Ayrıca ailenin

temeli olan ocağı da oluşturmuştur. Ocağın önemi ve kutsallığı bugün hala deyim ve atasözleriyle devam etmektedir.

Bu bölümde toplumda yeminin önemine ve yemin şekillerine de değinilmiştir. Bunlar arasında kan kardeşi olarak yemin etmek yani anda olmak, kılıca yemin etmek sayılabilir. Yemin etmek için adaklar ve kurbanlar da vardır. Fakat kurbanın bunun dışında çok farklı işlevlerinden de söz edilir. Tanrıya yakarmak yahut şükretmek için kanlı ya da kansız kurbanlar verilmektedir. Kurbanın özel zamanları da vardır. Roux, gün-tün eşitliği sırasında kurban adandığını belirtmiştir. Özel zamanlar olduğu gibi özel mekanlar da mevcuttur ve kurbanların genellikle bir şaman tarafından Tanrı'ya ulaştırıldığı inancı söz konusudur.

Son bölüm "*Son Günlerden Sonsuzluğa Doğru*" adını taşır ve Altay toplumlarındaki ölüm anlayışından bahseder. Ölüm, her toplumda olduğu gibi Altay toplumunda da hem korku hem merak uyandırmış ve dolayısıyla etrafında birçok inanç ve ritüel kümelenmiştir. Altaylarda genel olarak ölüm, kutun yitirilişi olarak anlaşılmıştır.

Altay toplumlarında ölümün en tercih edilen şekli savaşta ölümdür. Hatta Roux'nun belirttiğine göre yaşlanıp hasta yatağında ölmek için intihar etme gibi davranışlar da mevcuttur.

Ölümden sonra da bir yaşamın olduğuna inanılmaktadır. Bu yüzden hayattayken de ölümden sonrası için yapılan şeyler vardır ve insanlar gömülürken de bu felsefeye uygun bir şekilde hazineleriyle, atlarıyla, eşleriyle gömülmüşlerdir. Öte dünyada kendilerine hizmetkar olacağı düşüncesiyle bu dünyada öldürülen kişi sayısı kadar heykel mezarların başına dikilmiştir.

Cenazelerin defnedilmesi için farklı şekiller vardır. Başlarda yakılan cenazeler sonraki dönemlerde yakıldıktan sonra gömülmüştür. Daha sonra ise yalnızca gömülerek defnedildiği görülür. Ayrıca Roux'a göre cenazelerin uzun süre ağaç dallarında tutulduğuna dair kanıtlar da söz konusudur. Roux'un bizatihi ölüm üzerine yazmış olduğu *Altay Türklerinde Ölüm* adlı eseri Türklerin ve Moğolların ölüm anlayışı hakkında daha kapsamlı bilgi vermektedir.

Eser, giriş ve altı ana başlıktan sonra sonuç bölümüyle sonlandırılmıştır. "*İşte bizi Sibirya ormanlarından, Pasifik kıyılarından Avrupa'nın güney bozkırlarına ve Akdeniz sahillerine, antik zamanlardan günümüze kadar götüren, evren ve zaman içinde yaptığımız uzun bir yolculuğun sonuna geldik.*" cümlesiyle sonuç bölümüne başlayan Roux, çalışmasını bir yolculuk olarak nitelendirmenin yanı sıra söz konusu çalışmayı bilimsel bir titizlik içinde gerçekleştirdiğini de ifade etmiştir. Türk ve Moğolların dinsel sistemine nasıl yaklaştığını, çıkış noktalarını, bakış açısını kısaca özetlediği sonuç bölümünde çalışma üslubu ve çalıştığı konu hakkında genel bir değerlendirmede bulunmuştur.

Sonuç olarak, Türklerin ve Moğolların eski dinsel sistemini en kapsamlı şekilde ele alanlardan biri Jean Paul Roux'dur. Eserde Türklerin ve Moğolların günlük yaşamı, evren tasavvurları, gelenek, ritüel ve alışkanlıkları ve bunların dini algıya etkisi hususunda birçok noktaya değinilmiştir. Geniş bir kaynakçası bulunan çalışmada Roux, yaptığı değerlendirme ve yorumlarla farklı noktalara temas etmiştir. Bu çalışma, esasında hala bakir denilebilecek Türklerin ve Moğolların dini konusunda başvurulacak temel kaynaklardan biri olmuştur.